

Torkil Jensen, Vester Aaby:

Kristen mellem Gud og Fyrste

Luthers syn på den verdslige myndighed

*Rapport fra Det lutherske Verdensforbunds
10. Internationale Seminar i Wittenberg
8.-22. november 2014*

Tak

I foråret 2014 blev jeg af biskop Tine Lindhardt inviteret til at deltage i Det lutherske Verdensforbunds 10. Internationale Seminar i Wittenberg i dagene 8.-22. november 2014.

Temaet for dette seminar følger den såkaldte "Lutherdekade 2007-2017". Hvert af de 10 år op mod 500 års dagen for Luthers teseopslag på døren til Slotskirken i Wittenberg har haft et tema og i 2014 var temaet "Politik".

Fyens Stiftsråd har økonomisk støttet min deltagelse i dette spændende seminar, hvor 20 deltagere fra ikke mindre end 17 forskellige lande fordelt over alle 5 kontinenter bidrog til en levende debat om Luther og om en hel masse andet. Med denne rapport vil jeg meget gerne have lov til at udtrykke min store tak til biskop Tine Lindhardt og til Fyens Stiftsråd for muligheden for at deltage i seminaret, der foruden at være en oplevelse for livet også har givet mig stor inspiration til mit fortsatte arbejde med at forberede markeringen af 500 års reformation i Fyens Stift.

Vester Aaby, den 19. februar 2015

Torkil Jensen

FORORD

20 mennesker fra 17 forskellige lande ankom i løbet af lørdagen den 8. november 2014 til den tidligere pigeskole i Jüdenstrasse i Wittenberg. Tidszonerne skulle lige finde sammen. Sprogørerne skulle lige forsøge at stille sig ind på det engelske sprog, der de næste 14 dage skulle være fællesnævner for os alle. Sammen med de næsten 100 sider luthertekst, vi alle havde fået tilsendt i god tid i forvejen.

For at give jetlaget en chance for at forsvinde var søndagen den 9. november viet til noget helt andet. 1 million mennesker havde på netop denne dato fundet vej til Berlin for at fejre 25-årsdagen for en af det 20. århundredes største begivenheder, Murens fald. På en veltilrettelagt bustur, der siden skulle vise sig at være et symbol på hele seminarets planlægning indledte vi med gudstjeneste i Domkirken i Berlin inden bussen tog os med videre rundt i gaderne og vi fik lejlighed til at vandre langs med de hvide balloner, der markerede murens tidligere zig-zag-rute tværs gennem gader, familier og huse. Det gjorde stort indtryk at være på stedet på denne dag; det gjorde ikke mindst indtryk at se den tyske befolknings bevægelse over, at det kunne blive muligt. At genopleve friheden.

Begrebet frihed skulle siden komme til at gå side om side med seminarets egentlige indhold. Vi to danske deltagere, der jo nok kender til modsætninger og debatter i Den danske Folkekirke blev, hvis vi ikke vidste det i forvejen, konfronteret med, at frihed og ytringsfrihed ikke er en selvfølge, og at de lutherske kirker næsten over hele verden er mindretalskirker. Kirker, der nok på papiret har eksistensret, men som alligevel lever en truet tilværelse, og kæmper med stor modstand.

Det gælder lande som Myanmar og Kina, men det gælder også demokratier som Tyskland. Blandt noget af det, der også vil blive stående i erindringen om disse uger var et besøg hos en luthersk præst i Wittenbergs østlige opland. Præst for 12 sogne. 7(!) gudstjenester hver søndag, hvor til kommer konfirmandundervisning og den religionsundervisning i omliggende skoler, der i Tyskland påhviler præsterne. Alt dette kombineret med en medlemsprocent af den lutherske kirke på omkring 20% - 20 km fra Wittenberg! Der var noget af det, som DDR-regeringen satte i værk, der lykkedes; afkristningen af et folk.

Ikke et knubbet ord hørte jeg i de 14 dage mellem deltagerne. Til trods for kulturelle forskelle og vidt forskellige opfattelser i bibelsyn og fromhedsliv. Vi begav os alle ind under det, der er større end os selv og lod os rive med af samværet og den yderst professionelle tekstgennemgang.

INTRODUKTION TIL TEMAET

I 2017 vil mange kirker verden over fejre 500-året for Luthers teseopslag på døren til Slotskirken i Wittenberg.

Som en af forberedelserne til dette jubilæum afholder Det lutherske Verdensforbunds afdeling i Wittenberg internationale 14-dagesseminarer med forskellige temaer i tilslutning til den ”lutherdekade” eller nedtælling, der i Tyskland markerer de sidste 10 år inden 2017.

Formålet med disse seminarer er:

- (a) At finde ind til kernen af centrale luthertekster
- (b) At identificere Luthers kontekst
- (c) At implementere Luthers tanker i vores nutid
- (d) At etablere fællesskab mellem præster fra hele verden
- (e) Og give deltagerne redskaber med hjem, der kan styrke kendskabet til Luther

Temaet for dette seminar, der var det 10. i rækken var forholdet mellem kristendommen og den verdslige øvrighed. Allerede i august 2014 havde vi modtaget ca. 100 sider luthertekster i engelsk oversættelse. Disse blev grundigt gennemgået i de daglige lektioner ledet af professor Theodor Dieter og professor Sarah Hinkley-Wilson – begge fra Det internationale økumeniske center i Strasbourg.

Theodor Dieter i typisk positur - her i samtale med Ursula Pelkner fra Tyskland

I 2009 deltog jeg i et lignende seminar i Strasbourg. Dette møde blev ligeledes ledet af professor Theodor Dieter som jeg den gang fik et utroligt godt indtryk af. Jeg havde derfor set frem til gensynet og blev ikke skuffet. Theodor Dieter er et meget, meget vidende og dannet menneske, der med stor pædagogisk sans forstår at trække tråde på kryds og tværs i tid og sted. Det lader sig ikke skjule, at han til daglig har økumeni som sin hoveddagsorden på det Internationale Økumeniske Institut i Strasbourg. Kan der findes en mulighed for dialog på tværs af konfessioner skal han også nok finde den og han taler lige godt med paver som med studerende. Derfor gik Luther ikke fri af kritik og derfor blev der fundet mange positive sider ved den katolske kirke før og nu, men det blev alt sammen gjort i en højere sags tjeneste og var med til at åbne tilhørernes øjne for muligheder.

Sarah Hinlikey-Wilson stammer fra USA og var ligeledes en kompetent leder af nogle af lektionerne. Hun havde en mere ”missionerende” tilgang til teksterne, og det var tydeligt at hun var præget af den amerikanske vækkelsesbevægelse uden at jeg er i stand til at komme det nærmere. Timerne fungerede efter min opfattelse bedst, når professor Hinlikey-Wilson blev støttet af Theodor Dieters rolige og saglige supplement.

De egentlige lektioner fyldte det meste af dagen, men fra 16-18 var der ”Tid til refleksion” Her kunne deltagerne bringe emner fra deres egen baggrund op eller temaer, der var dukket op i løbet af dagen, men som der ikke var tid til at behandle i tilknytning til Luthers tekster. Blandt andet blev der i disse sammenhænge diskuteret pinsekirkernes betydning for de lutherske kirker i Afrika. Det er et tema, vi vil komme til at høre mere til i de kommende år, og som fylder meget i de afrikanske præster bevidsthed. En oversigt over dagens forløb kan ses som bilag 1 til denne rapport.

SEMINARETS HOVEDINDHOLD

Første uge var uhyre koncentreret. Hovedvægten blev indledningsvis lagt på en indføring i de reformatoriske kernebegreber. De skal også nævnes her, idet jeg vil støtte mig til professor Dieters referat af seminaret og mine egne forholdsvis fyldige noter. Men jeg vil i det følgende kun berøre emnerne, da disse hovedtræk kan findes mange andre steder, og alene blev gennemgået med henblik på det forhold mellem kristendom og politik som var seminarets egentlige indhold.

1.Hovedemne: Guds retfærdighed

Tekst: Luthers indledning til den samlede udgave af hans latinske skrifter (1545)

Luther kæmpede i mange år med begrebet ”Guds retfærdighed” som vi møder i Romerbrevet kapitel 1 vers 17. Luther forstod først begrebet Guds retfærdighed på en filosofisk måde og satte lighedstegn mellem denne retfærdighed og den retfærdighed for eksempel en dommer yder en tiltalt. Dette førte Luther til konklusionen, at vi som syndere var fordømte til evig straf.

Luther fandt imidlertid den rigtige forståelse af begrebet ”Guds retfærdighed” ved grundig refleksion over de enkelte ords betydning og fandt frem til følgende i forbindelse med Rom.1,17:

I evangeliet: Guds retfærdighed er åbenbaret (1)

Som det står skrevet: Den retfærdige skal leve af tro (2)

Ordene ”som det står skrevet” gør det klart at sætning (2) forklarer sætning (1) og at begge sætninger har det samme indhold. Dermed bliver Guds retfærdighed ikke bare noget, der hører Gud til, men bliver snarere noget, der kendetegner den, der tror. Siden retfærdigheden kommer fra Gud er den en gave til den troende. Gud er så at sige retfærdig ved at gøre troende mennesker retfærdige. Luther finder snart andre sætningskonstruktioner, der underbygger hans tese, f.eks. Guds kraft. Det betyder ikke alene den kraft Gud besidder, men også den kraft mennesker har ”i kraft af” Gud. Guds visdom er den visdom mennesker har i kraft af Gud. Og så videre. Der er kort sagt tale om ”retfærdighed” som en relation mellem Gud og mennesker. Det kan være svært for nutiden at forstå, hvorfor Luther bruger netop dette ord, som ellers normalt hører til i den juridiske verden. Men han refererer til Paulus, der ofte bruger ordet og brugen afslører også Luthers menneskekundskab: Vi lever vort liv i *relationer*. Gud set i relation til mennesker er i parentes bemærket også et vigtigt begreb i forbindelse med nutidens gudsbegreber.¹

Der har været stor debat om, hvorvidt Luther gjorde denne opdagelse på en gang, eller over et længere forløb, ligesom der har været debat om tidspunktet for opdagelsen. Interessant er det, at meget tyder på året 1518 som et vigtigt årstal i den sammenhæng. Det er i så fald året *efter* teseopslaget i Wittenberg.

Luther opsummerer ved at sige: ”Den retfærdige vil ikke leve af lovgerninger eller i kraft af loven, men af tro. (Rom.1,17;3,28) Dette får også betydning for Luthers opfattelse af *Boden* som sakramente. Dette sakramente, som Luther endte med at afskaffe, dog først efter lang tids tøven, var et af de steder, hvor Guds retfærdighed modtages.

---

¹ Se f.eks. Niels Grønkjær ”Den nye Gud” 2009

2.Hovedemne: Bod, Synd, Lov, Løfte

Luthers opfattelse af disse begreber i 1517 fremgår af de 95 teser om aflad, der er årsagen til, at verdens lutherske kirker er ved at forberede 500 året for reformationen.

Den 6. og den 7. af disse 95 teser lyder således: ”Paven (eller for den sags skyld nogen præst) kan ikke forlade nogen skyld uden ved at erklære og vise, at det er *Gud*, der forlader. I 1517 forudsatte Luther stadig, at præsterne ikke reelt tilgav synder, men tilsagde Guds tilgivelse. Det forudsatte synderens anger og synderen bliver derved *medarbejder* på tilgivelsen. Gud reagerer så at sige på synderens anger. Denne forståelse skaber problemer vedrørende præstens egentlige rolle i bodens sakramente. Kirken var vant til at fremhæve præstens rolle, men den bliver diffus, hvis den egentlige handling i sakramentet sker mellem synderen og Gud. Luthers svar på problemet fremgår af tese 7, hvor han siger, at Gud kun vil tilgive, hvis handlingen sker efter bekendelse til en præst. Dette er ydmygende for synderen og er dermed en del af angeren.

Det, der var vigtigt for professor Dieter at fremhæve, var udviklingen i Luthers teologi i årene omkring 1517. De 95 teser repræsenterer en teologi, der ligger væsentlig tættere på den katolske opfattelse end den teologi, vi senere er kommet til at kende Luther for. Den har rødder tilbage til middelalderlig teologi, der fremhæver Guds majestæt og totale frihed og dermed afviser ethvert forsøg på at sammenkæde Guds tilgivelse med bestemte menneskelige handlinger. Hovednavnet er her teologen Duns Scotus, der levede fra 1265 til 1308.

Det spørgsmål, der mere end noget andet har været brugt til at definere Luthers hovedanliggende er spørgsmålet: ”Hvordan finder jeg en nådig Gud?” Netop dette spørgsmål har rod i denne middelalderlige måde at tænke på. Det er i virkeligheden ikke *reformatoren* Luthers spørgsmål. At modtage nåde er lig med at få sine synder tilgivet. Det vil sige: Hvis et menneske angrer oprigtigt, vil Gud tilgive dets synder. Præstens opgave er at afdække angerens oprigtighed, og hvis denne findes god nok, kan præsten tilsige syndernes forladelse. Problemet for Luther er blot vedblivende, at vi ikke som mennesker er i stand til at elske Gud på den måde som Gud ønsker at blive elsket på.

Og det er det, der blive afdækket af lovens krav. Vi er måske nok i stand til at styre vores vilje, men ikke vores sjæl. Ud fra det gamle ord om at ingen er forpligtet ud over sine evner, begrænsede middelalderteologerne kravet om kærlighed til Gud til kun at omfatte viljen. Dette kunne Luther godt følge, hvad angår den moralske sfære, men ikke, hvis loven opfattes teologisk. Her skal det gælde hele mennesket, og det magter vi ikke at gøre i levende live. Da vi ikke magter at handle således kommer vi i stedet til at elske os selv, hvilket er Luthers definition af synd. Vi bliver med et andet kendt Lutherudtryk ”indkroget i os selv”.

Den kristne og den verdslige øvrighed

Hermed vil vi forlade den første uge og de lutherske kernebegreber i den udstrækning, jeg valgte at medtage dem her. Seminarets anden uge var helliget forholdet mellem kristendom og verdslig øvrighed. Eller for at bruge ordene fra den tyske lutherdekade 2014: Kristendom og politik.

I weekenden mellem uge 1 og uge 2 var der om lørdagen arrangeret udflugt til Thüringen. Holdet ses her foran borgen Wartburg, hvor Luther opholdt sig i "beskyttelsesarrest" i 11 måneder fra maj 1521 til marts 1522.

Idet jeg igen støtter mig til professor Theodor Dieters noter kan hovedindholdet af uge 2 sammenfattes til nogle punktnedslag i den lange, intense og indholdsrige dialog, der udgjorde seminarets hovedindhold.

- 1 Luther ser det som sin opgave at forsone Matth. 5,39 – ordene om at vende den anden kind til - med Paulus' krav om at adlyde øvrigheden som de bl.a. fremgår af Rom.13. Herfra udspringer spørgsmålet om, hvorvidt man som kristen kan tjene den verdslige øvrighed og for eksempel være soldat. For at få dette på plads foretager Luther flere sondringer.
  - 1.1 Den første sondring: Verdslig øvrighed, der i særlige tilfælde anvender magt (af Luther kaldet "sværd") er nødvendig fordi ikke alle Adams børn er sande troende. De er ulve snarere end får. Luther skelner her mellem to slags mennesker: troende og ikke-troende.

- 1.2 Sande troende kristne behøver ikke sværdet af to grunde. a) de gør intet forkert b) hvis der øves uret imod dem kræver de ikke gengæld (Matth.5,39)
  - 1.3 Luthers anden sondring: Man må skelne mellem om et menneske handler ud fra sig selv eller som repræsentant for en øvrighed. I det første tilfælde har man ikke lov til at gøre gengæld, men i det andet tilfælde må man gøre det ud af næstekærlighed. I begge tilfælde er det kærlighed, der er drivkraften – også selvom det kan føre til modsatte handlinger.
  - 1.4 Ethvert embede er oprettet for almenvellets skyld. Hvis en indehaver af et embede derfor handler på egne vegne i stedet for på alles, handler han i modstrid med embedets intention.
- 2 Luther skal svare på, hvorlangt verdslig øvrighed kan udvides. For eksempel om en fyrste kan tvinge en luthersk kristen til at tilintetgøre Luthers skrifter.
- 2.1 Luther svarer ved at introducere en ny skelnen: to slags regering: a) verdslig ledelse ved hjælp af loven og b) Helligåndens åndelige ledelse gennem evangeliet og troen. a) angår mennesker, ejendom osv. b) angår ”sjælen” det vil sige relationen mellem et menneske og Gud.
  - 2.2 Det er kun den, der kan vise sjælen vejen til himlen, der kan regere over den – dvs. Gud gennem evangeliet. Det verdslige regimente har intet at have skulle sagt over sjælen.
  - 2.3 Siden troen er Guds handling må den være uden noget pres fra den verdslige øvrigheds side Dette er al religionsfriheds grundlag.
  - 2.4 Hvis fyrster tvinger lutherske kristne til at aflevere f.eks. Luthers oversættelse af det nye Testamente skal de gøre det uden modstand. (Matth. 5,39)
- 2 Luther udstikker fire retningslinjer for, hvordan en kristen fyrste skal udøve sit hverv som verdslig øvrighed:
- 3.1 Med fast tro på Jesus Kristus
  - 3.2 En kristen kan alene stole fuldt ud på Kristus. Han kan derimod – som konsekvens heraf – kun have begrænset tillid til sine rådgivere. Han må derfor også have selvindsigt i forholdene.
  - 3.3 Angående krigsførelse. En fyrste må ikke indlede krig mod sine overordnede (Rom.13) mod jævnbyrdige må der kun indledes krig, hvis den anden angreb først, og det er åbenlyst, at krigen ikke vil gøre større skade på modparten end det første angreb berettiger til. Luther viger langt hen ad vejen tilbage for voldsanvendelse, hvilket også har betydning for hans holdninger i Bondekrigen 1525. (Se 4) Dette er også beskrevet af Hans Schilling i hans nye Lutherbog.²
  - 3.4 Fyrsten skal ikke blot anvende loven pr. automatik i konkrete anliggender, men med rimelighed for eksempel ved at overveje de specielle omstændigheder i det pågældende tilfælde.
- 4 Hvad angår bøndernes opstand retter Luther sine råd både til bønderne og fyrsterne.
- 4.1 Luther anklager fyrsterne for at handle uretfærdigt mod bønderne og derved være årsag til opstanden. De kan forvente at blive stødt fra tronerne som en konsekvens af deres dårlige opførsel og ved Guds vrede. Fyrsterne skal angre og forbedre deres opførsel.
  - 4.2 Men selvom bønderne af Luther ses som instrument for Guds vrede, slår han fast, at det ikke retfærdiggør bøndernes opstand. Hvis bønderne spørger om deres opstand kan begrundes

---

² Hans Schilling: Martin Luther – rebel i en opbrudstid. Kristeligt Dagblads forlag 2014

teologisk er Luthers svar et rungende nej. Det begrundes han således:

- 4.2.1. Opstanden er imod naturretten, der siger, at ingen kan være dommer over en konflikt, han selv er en del af.
- 4.2.2. Opstanden strider imod Matth. 5,39 om at vende den anden kind til.
- 4.2.3. Der er ingen der på forhånd kan vide om opstanden – selv hvis den lykkes – vil føre til en bedring af bøndernes situation. Det faktiske resultat af Bondekrigen blev en forværring af bøndernes situation og de blev nedslagtet i stort tal ved slaget ved Frankenhausen i 1525. (Professor Dieter drager en parallel til Sydafrikas historie, hvor det faktum, at ikke-voldsmodstanden mod Apartheid ændrede sig til voldelig modstand, har ført til vold i det nuværende sydafrikanske samfund.)
- 4.2.4 Bønderne appellerer til frihed. Men denne frihed er en frihed for sjælen – frihed i relationen mellem Gud og mennesker – medens den frihed bønderne ønsker er frihed mellem mennesker. Man kan ifølge Luther ikke bruge evangeliet på denne måde.
- 4.3 Luther foreslår i stedet for nedsættelse af et råd bestående af nogle få fyrster og repræsentanter for byråd mv. Et sådant råd kan fungere som uvildig dommer i konflikten. Han er også her imod vold.

Som et andet eksempel på, hvad der blev arbejdet med i Wittenberg følger her et kort referat af seminarets behandling af Luthers tekst fra 1528 ”Om krigen mod Tyrken”. Selvom det kun er 3 år efter Bondekrigens afslutning i 1525 er det en noget anden Luther, vi møder i dette skrift.

Luther skriver denne lille bog i en situation, hvor osmannerne hurtigt og med stor styrke har spredt sig mod Vesteuropa. I 1520 besejrede de Beograd og i 1526 dræbte de den ungarske konge. Nu i 1528 nærmer de sig Wien. Luther beskriver tyrkernes sejr således: ”Bare tæl de lande op, som han kontrollerer: Grækenland, Tyrkiet, Syrien, Egypten, Arabien osv. Han har så mange lande, at selvom Spanien, Frankrig, England, Tyskland, Italien, Bøhmen, Ungarn, Polen og Danmark blev talt sammen, ville de ikke i areal dække det samme.

Det udløste naturligvis en voldsom frygt og der var mange forslag til, hvad man kunne gøre. De strakte sig lige fra korstog til resignation og håb om en mulig tilværelse som kristen under fremmed herredømme.

Luther blev berørt af situationen, netop fordi man tog ham til indtægt for en ikke-voldelig holdning mod osmannerne og nogle endda gik så vidt som at anklage hans teologi for at være årsag til situationen.

Derfor følte han sig kaldet til at korrigere opfattelsen af ham og ”uddanne uskyldige samvittigheder.” Med dette udtryk mente Luther ikke samvittigheder set som Guds stemme i mennesker, men en samvittighed, der var opstået som resultat af etiske overvejelser i mennesket selv. Denne samvittighed havde brug for at blive udviklet og uddannet.

I sit forsvar af de 95 teser (1518) havde Luther slået følgende fast: ”At slås mod tyrkerne er det samme som at stå imod Guds straf. Sådan betragtede han på det tidspunkt tyrkernes angreb. I sit nye skrift 10 år senere slår han fast, at dette var sagt i en ganske anden situation. Det interessante er nu, at Luthers holdningsskift udspringer af den differentiering, der sker, når man skelner mellem, hvad en kristen skal gøre som kristen (nemlig vende den anden kind til jf. Matth. 5,39) og hvad en øvrighed skal gøre som øvrighed – nemlig bekæmpe det onde (Rom. 13.1-7). I 1518 insisterede Luther på, at Matth. 5,39 skulle gælde for **alle** kristne. I tiden mellem 1518 og 1528 har han udviklet den sondring, der kommer til udtryk i skriftet ”Om den verdslige øvrighed.”

Derudfra udtrykker Luther sin holdning til krig mod tyrkerne i to fundamentale udsagn:

1.Siden en kristen ikke må gøre modstand mod vold (Matth.5,39) kan en krig mod tyrkerne ikke føres som en kristen krig under korsets banner 2.Siden kejseren og andre verdslige institutioner skal modvirke ondskab må de gerne slås mod tyrkerne, hvis disse angriber først. De må under ingen omstændigheder angribe først.

Der er altså ”to” krige med to forskellige deltagere. Den første er den kristnes ”krig” som primært er spirituel. Den anden krig er kejserens krig for at bevare besiddelser.

Angående den kristnes ”krig.” Luther opfatter som nævnt tyrkernes angreb som Guds straf for Europas syndige liv. At tage denne straf ud af Guds hånd kræver voldsom anger. Med henvisning til ikke mindst Det gamle Testamente beskriver Luther i sit skrift, hvordan Gud straffer, men også er barmhjertig over for angrende. Luther opfordrer derfor først og fremmest til bøn. Dette adskiller sig på bemærkelsesværdig måde fra de processioner og andre religiøse handlinger, der ellers var brugt på dette tidspunkt. Luther bruger Koranen (i en dårlig oversættelse) til at udmale, hvilken fare, Europa står over for:

Selvom tyrkerne påskønner Jesus og Maria, benægter de at Jesus er Guds Søn, at han døde for vore synders skyld og at Han regerer ved Faderens højre hånd. Det eneste, der bliver tilbage af kristen tro er den generelle opstandelse fra de døde. Luther kalder disse afvisninger af kristne dogmer for ”løgne, der dræber sjæle.”

Det næste element, Luther observerer er forbundet med disse løgne. Løgnens ånd leder til mordets ånd. Muhammed befaling ”sværdets lov” – i Koranen er sværdet det ædleste arbejdsredskab. Derfor er tyrkernes regering ikke beregnet på at opretholde fred, beskytte det gode og straffe det onde, men tværtimod indbyder den til ran og mord – derfor er tyrkerne blevet Guds straf. Denne fremhævelse af ”sværdet” bidrager til forråelsen af den verdslige øvrighed.

Luther sammenfatter sin kritik således: ”Løgne ødelægger kirken; mord livet uden for kirken. Der bliver ikke andet tilbage hos tyrkerne end kød, verden og djævel.”

Såvidt den ”åndelige” krig mod tyrken. Den anden krigs, der skal føres, er den reelle krig med kejseren som hovedaktør. Det er kejserens opgave at føre krigen og hans undersåtters pligt at deltage i den, fordi landet og beboerne er blevet angrebet. Hvis man følger kejseren i en sådan krig, kan man være sikker på at følge Gud, ja fyrsterne har pligt til det og de tager fejl, hvis de tror, det er op til dem

selv at afgøre, hvorvidt de vil følge kejseren eller ej. Krigen skal føres for at beskytte undersåtterne; ikke for at vinde ære og berømmelse.

Men det er af den allerstørste vigtighed, at kejseren i dette tilfælde ikke agerer som *kristenhedens* overhoved, for det er han ikke. Det er ikke et korstog mod tyrkerne; det er en forsvarskrig. Korstog

Bernaerd van Orley: Kejsler Karl V

er forbudt og de korstog, der har fundet sted, har ved at skabe store problemer for Europa vist, hvor fejlagtige, de var. De er lige så forkert, hvis såkaldte kristne armeer har "Ecclesia, ecclesia" som deres kampråb, som at de osmanniske styrker råber "Allah, Allah". Man skal frygte Gud. Det er ganske vist, at man skal have alle de midler, der er nødvendige til krigsførelse, men man skal huske, at "Al sejr kommer fra himlen" (1. Makkabæerbog 3,19). Hvis Guds befalinger og menneskers ydmyghed er på plads, er der intet at frygte, siger Luther.

Krigen mod tyrkerne kan kun vindes, hvis den ledsages af anger, forbedring og bøn. Der er altid to aspekter, der skal tages i ed: millitær styrke og åndelig styrke. Men de må aldrig forene sig under korstogets banner. Den kristne og kejseren har to forskellige opgaver. Luther får det sidste ord: "Jeg råder ikke mennesker til at føre krig mod tyrkerne eller mod paven på grund af falsk tro eller ond livsførelse, men på grund af de mord og den ødelæggelse, som de forårsager."

Selvom Luther skrev ind i en anden tid og en anden sammenhæng, end vores hverdag, og selvom denne omstændelige gennemgang af noter kun giver en svag afglans af den debat, der blev ført på seminaret i Wittenbergi november, så håber jeg, det fremgår, at det var meget væsentlige og aktuelle emner, der blev taget op. Luther er aldrig bare Luther og noget af det, der var utroligt spændende at følge kompetente læreres gennemgang af, var den udvikling Luther gennemgår hele sit liv. Netop fordi han næsten altid handler og tænker ind i en konkret situation. En ny situation. Derfor bliver man heller aldrig færdig med Luther.

DET VAR DER OGSÅ

Selvom gennemgangen af de udvalgte Luthertekster fyldte meget på Det 10. Internationale Seminar i Wittenberg, så blev der også tid til meget andet.

Hver morgen begyndte med en andagt i det lille dåbskapel ved siden af den nyrestaurerede Sankt Marienkirche i Wittenberg. Her stod deltagerne selv for indholdet og vi kom vidt omkring musikalsk og teologisk. Den 11. november er verden over mindededag for afslutningen af 1. Verdenskrig og det blev fornemt markeret af Neil C. Thomsen fra Canada. Uden for Sønderjylland er det en dato, der ikke markeres meget i Danmark i dag.

Stort indtryk på deltagerne gjorde også et besøg hos lokale menigheder i Wittenbergs østlige opland. Vi mødte her en præst, der i allerhøjeste grad havde taget den opgave på sig at videreføre den kristne tradition i et land, hvor den næsten er/var uddød. Han er præst for 12 sogne og har i gennemsnit 7 gudstjenester hver søndag. Hertil kommer ungdomsarbejde, sjælesorg og ikke mindst skolernes religionsundervisning, der i dette område påhviler præsten.

Høj og lav var repræsenteret på seminaret: Rocio fra Columbia og William fra Ghana

Alligevel havde han afsat en dag til at være sammen med os. Vi begyndte med kaffebord i præstegården inden der var arrangeret besøg på et nærliggende hjem for psykisk udviklingshæmmede. Derefter var der aftenandagt i kirken (denne gang ledet af de to danske deltagere) og bagefter havde menighederne sørget for et overdådigt smørrebrødsbord i salen i byens kro. Her var der god lejlighed til at samtale med de lokale beboere, der var meget glade for besøget. Her var der virkelig grobund for at etablere kontakter og skabe venskabsmenigheder. Vi kan ikke fra Danmark hjælpe disse præster med det næsten uoverkommelige arbejde, de udfører, men vi kan lade dem vide, at vi tænker på dem.

Og så var der jo det almene sociale samvær i opholdsstuen. Her blev der udvekslet mange erfaringer mellem seminarets deltagere. Vi fik indblik i, hvor forskellig hverdagen kan se ud verden over, men også i, hvor mange ting, der faktisk er ens.

LUTHERGARTEN

En særlig begivenhed var plantningen af Fyens Stifts træ i Luthergarten i Wittenberg søndag den 16. november 2014. Et æbletræ af sorten "Finkenwerder Herbstprinz" vokser nu blandt 499 andre træer på det gamle voldanlæg syd for Schosskirche og det gamle fyrsteslot. Selvom det faktuelle grundlag for Luthercitaten: "Om så verden gik under i morgen, så ville jeg plante et træ i dag" nok er lidt tyndt – meget tyder på at citaten er opstået i den tyske bekendelseskirke under 2. verdenskrig, så

kunne Luther godt have sagt det, og det er nok.

De 500 træer skal symbolisere sammenhold og vækst blandt de lutherske kirker verden over. Der blev plantet 8 træer af seminarets deltagere den dag og flere kommer stadig til. Ved at plante et træ i Wittenberg forpligter man sig at plante et tilsvarende træ i stiftet og tanken er, at biskop Tine Lindhardt skal plante et træ ved Odense Domkirke

den 18. april i år. Det er på nuværende tidspunkt uklart, om det kan lade sig gøre at fremskaffe et træ af den samme, tyske sort.

EPILOG

Til slut skal der også lyde en stor ros til Hans Katsch, der er den daglige leder af LWF's afdeling i Wittenberg. Et sprudlende menneske, der bag kulisserne trak i mange snore, når der skulle arrangeres udrejser og billige transportere fra lande, der ikke umiddelbart er til sinds at støtte lutherske præsters deltagelse i seminarer i det kolde nord. Det sidste glimt, jeg personligt fik af Hans Katsch i denne omgang var en guidning ud til motorvejen mod Danmark lørdag morgen efter han midt om natten havde været i Berlin med det første hold. Takken skal også rettes til Anette Glaubig, der er sekretær hos LWF og til Joachim Zirkler, der var tovholder på notater og debatter.